

Akdağ, Eyyup. Nakşibendiyye Tarikatı'nın Bir Ulu Çınarı Yûsuf Hemedânî. Ankara: İlahiyât, 2. Bs., 2023, 183 Sayfa

Değerlendiren/ Reviewed by

Fatma Elif İBRAHİMOĞLU

Arş. Gör., Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tasavvuf Ana Bilim Dalı, Kastamonu/Türkiye
Research Assistant Kastamonu University, Theology Faculty, Department of Basic Islamic Sciences, Department of Tasawwuf.
Kastamonu/ Türkiye.

[f elif@hotmail.com](mailto:felif@hotmail.com)

[orcid.org/ 0000-0002-0634-4950](https://orcid.org/0000-0002-0634-4950)

Öz

Orta Asya ve Anadolu'da tasavvuf kültürünün oluşması ve gelişmesinde katkıları olan Yûsuf Hemedânî, döneminin önde gelen şahıslarından biridir. Etkileri Ahmed Yesevî'yi yetiştirdiği için Yeseviyye tarikatına, Abdülhâlik Gucdüvânî'ye şeyhlik ettiği için de Nakşibendiyye/ Hâcegân tarikatına kadar uzanmıştır. Dolayısıyla tasavvuf tarihinde iki önemli tarikatın öncüsü sayılır. İslâmî ilimlerin çoğunda mâhir olan Hemedânî, çok sayıda hocadan faydalanmış; Merv'de kurduğu tekke rağbet gördüğü için fazla sayıda da talebesi ve müridi olmuştur. Hayatı boyunca Sünnî tasavvuf ekolünü temsil etmiş; pergelinin bir ayağı hep şeriat üzerinde durmuştur. Eyyup Akdağ'ın incelediğimiz çalışmasında da kendisinin hayatı, eserleri ve tasavvufa dair görüşleri bir araya getirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yusuf Hemedânî, Nakşibendiyye, Yeseviyye

Abstract

Yusuf Hamadani, who contributed to the formation and development of Sufi culture in Central Asia and Anatolia, is one of the leading figures of his period. His influence extended to the Yasawiyya sect, as he educated Ahmad Yasawi, and to the Naqshbandiyya/Khwajagan sect, as he was the sheikh of Abdulkhaleq Ghojdwani. Therefore, it is considered a sign of two important sects in the history of Sufism. Hamadani, a master of Islamic sciences, benefited from many teachers; since the lodge he founded in Marw was popular, he had many students and disciples too. He represented the Sunni school of Sufism during his life; one foot of the compass has always rested on the Sharia. In the work of Eyyup Akdağ that we examined, his life, works and views on Sufism are collected.

Keywords: Yusuf Hamadani, Naqshbandiyya, Yasawiyya

Orta Asya tasavvuf kültürünün mihenk taşlarından biri olan Yûsuf Hemedânî (ö. 535/1140), etkisi Anadolu'ya kadar uzanmış önemli bir mutasavvıftır. Kendisinden istifade eden sûfler arasında Nakşibendiyye/Hâcegân ve Yeseviyye tarikatlarının kurucuları bulunmaktadır. Dolayısıyla Hemedânî, ehl-i sünnet çizgisinde olan iki büyük tarikatın öncüsüdür. Mutasavvıfların pek çoğu gibi sadece tasavvufta değil birçok İslâmî ilimde derinlik sahibidir.

Doç. Dr. Eyyup Akdağ'ın hazırlamış olduğu çalışma Yûsuf Hemedânî'nin hayatına ve sûfî kişiliğine ışık tutan önemli bir çalışmadır. Kendisi ile ilgili bilgiler sûfî tabakat kitapları hariç İbn 'Asâkir (ö. 600/1203), İbn Hallikân (ö. 681/1282), Sem'ânî (ö. 562/1166) gibi bazıları kendi öğrencisi olan tarihçilerin tabakatlarında da yer almaktadır. Dört bölümden oluşan çalışmanın girişinde, Hemedânî'nin yaşadığı dönemin siyasi panoraması çizilmiştir. Bu tabloya göre onun yaşadığı dönemde Ehl-i Sünnet içinde ve dışında; özellikle Şâfiîler ile Hanbelîler arasında çatışmalar görülmektedir. O kadar ki Ehl-i Sünnet ve Râfızîler arasındaki çatışmalarda çok sayıda insan ölmüş, birçok belde harap edilmiştir. O ise bu kaotik ortamda toplumu ihya ve ıslah etmek maksadıyla talebe ve mürid yetiştirmek için çaba göstermiştir. Hatta irşad merkezi olarak seçtiği Merv'de inşa ettirdiği hankâha, halktan gördüğü rağbetten ötürü "Horasan'ın Kâbesi" denildiği rivayet edilir. Kaynaklar onu yüksek ilim seviyesine sahip büyük bir imam olarak gösterir. Sûflerin çoğu gibi ilim ve amel bütünlüğünü önemseyerek Sünnî Tasavvuf anlayışının topluma hâkimiyeti için gayret sarf etmiştir. (ss. 13-22)

Eserin ilk bölümünde Yûsuf Hemedânî'nin hayatı ele alınmıştır. Yazarın ifadesine göre Hemedânî, 440/1048 veya 441/1049'da doğmuştur. İran ırkına mensup olduğu ihtimali üzerinde durulmaktadır. Gençliğinde Bağdat'a giderek Nizâmiye Medresesi'nde talebelik yapmış; geçimini çiftçilikle temin edip mütevazı bir hayat sürmüştür. Orta yaşlarına geldiğinde içinde medrese ilimlerine karşı manevî bir soğukluk oluşmuş; bunun neticesinde de sadece bu ilimlerle yetinemeyeceğini fark etmiştir. Bu sebeple münakaşa ve cedele dayalı zahirî ilimlerin tahsilini bırakıp ibadet ve uzlete yönelerek yüzünü tasavvufta doğru çevirmiştir. Hayatının son dönemlerini Horasan ve Maverâünnehir bölgelerinde geçirmiş; 1140'ta Herat'tan Merv'e dönerken Bâmeîn kasabasında vefat etmiştir. Cenazesi ilk önce buraya defnedilmekle birlikte daha sonra Merv'e nakledilmiş ve kabri ziyaretgâh olmuştur. (ss. 23-30)

Eserin ikinci bölümünde kendisinin ilmî şahsiyeti ortaya konulmuştur. Yazarın belirttiğine göre; kaynaklarda imam olarak vasedilen Hemedânî, dönemin iki ana ilim kaynağı olan Irak ve Horasan havzalarından beslenmiştir. İlmî karakterini şekillendiren hocası Ebû İshak eş-Şirâzî'dir (ö. 476/1083). Bağdat Nizâmiye Medresesi'nde kendisinden fıkıh, kelam, hadis gibi dinî ilimleri tahsil etmiş; Şirâzî de, yaşının küçüklüğüne rağmen çalışkanlığı, kabiliyeti, ilme iştiağı, güzel ahlâkı sebebiyle Yûsuf'a ayrı bir değer vermiştir. (s. 35) Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071), Ebû Cafer Müslime (ö. 465/1073), İbnü'l-Mühtedî-

billah (ö. 465/1073), Ebu'l-Hüseyin en-Nakkûr (ö. 470/1077), Ebu'l-Me'âlî (ö. 476/1082) gibi birçok hocadan da faydalanan Hemedânî, hem usûl hem de furû' yönünden fıkha vukûfiyeti sebebiyle fakîh; hadis kaynaklarında adalet ve zabt yönünden güvenilir, sika ve sadûk bir râvî olarak kabul edilmesi sebebiyle muhaddis; kelim alanında temeyyüz etmesi ve eser kaleme almış olması hasebiyle de mütekellim bir kimliğe sahiptir. Esas tanınırlığı ise mutasavvıf kimliğiyle olmuştur. Kelâmî görüşleri; ehl-i kiblede kimsenin tekfir edilemeyeceği, kabir azabının, şefaatin ve ahirette Allah'ı görmenin gerçek olduğu, îmânın artıp eksilmeyeceği, imamın masum olmadığı, evliyânın kerametinin hak olduğu şeklinde sıralanabilir. Kulun fiillerinde ilâhî iradenin bulunduğunu, bunun yanı sıra kulun kendi seçiminin de var olduğunu kabul eder. Tahsilinin ilk dönemlerinde fıkhîta Şâfiî anlayışa göre yetişse de sonraki süreçte Hanefî mezhebini tercih etmiştir. (ss. 56-65)

Hemedânî, içlerinde İbn 'Asâkir ve Sem'ânî'nin de bulunduğu birçok öğrenci yetiştirmiş; başta günümüze ulaşan Rutbetü'l-Hayat olmak üzere pek çok eser kaleme almıştır. Kendisine nisbet edilen Menâzilü's-Sâirîn, Menâzilü's-Sâlikîn, Kitâbü'l-Keşf, Vâridât gibi eserler varsa da bunların bir kısmı kayıp bir kısmının da nisbeti ihtilâfıdır. (ss. 65-76)

Eserin üçüncü bölümü Hemedânî'nin şeyhleri ve halifelerine yani tasavvufla irtibatına ayrılmıştır. Yazarın ifade ettiğine göre bu irtibatın kurulmasında kendisi üzerinde en çok emeği bulunan üç şeyh Abdullah el-Cüvenî, Hasan es-Simnânî ve Nizamülmülk (ö. 485/1092) ile Gazzâlî'nin de hocası olan Ebû Ali Farmedî'dir (ö. 477/1084). Asıl şeyhi olarak ise Farmedî'yi görmek gerekir. Onun bağıyla Nizamülmülk ve İmam Gazzâlî ile ihvan konumundadır. (s.79) Müridleri arasında Farsça tasavvufî mesnevî tarzının kurucusu Hakîm Senâî (ö. 525/1131) ve Kâdirî tarîkatının pîri Abdülkâdir Geylânî (ö. 561/1165-1166) dikkatleri çekmektedir. Geylânî'yi vaaz vermeye teşvik eden de odur. Hemedânî'nin ardında bıraktığı halifeleri ise Abdullah Barakî (ö. 555/1160), Hasan Endakî (ö. 552/1157), Pir-i Türkistan namıyla bilinen Divân-ı Hikmet müellifi, ilk Türk tarîkatının kurucusu Ahmed Yesevî (ö. 562/1166) ve Nakşibendiyye tarîkatının üzerine bina edildiği kâideleri belirlemiş olan Abdülhâlik Gucdüvânî'dir (ö. 575/1179). Ayrıca Sühreverdiyye'nin Büzgaşiyeye kolunun teşekkülüne de katkı sağlamıştır. (ss. 79-112)

Hemedânî'nin sûfî şahsiyetiyle ön plana çıkmasından dolayı çalışmanın en mühim bölümü kendisinin tasavvufî karakterinin ve fikriyatının dercedildiği son bölümdür. Bu bölümde aktarıldığına göre o, gayr-i müslimlerin İslam'la şereflenmesinde etkili olduğu gibi bazı tasavvuf klasiklerinin telifine de öncü olmuştur. Nitekim Ferîdüddin Attâr'ın (ö. 618/1221) Tezkiretü'l-Evliyâ'yı telif sebeplerinden biri de bu zaman geçip hakikî şeyhler göçtüğünde selâmet için yapılması gerekenin ne olduğu sorusuna Hemedânî'nin, "Her gün sûfilerin sözlerinden sekiz varak okuyunuz." şeklinde tavsiye vermesidir. Sûfî müelliflerce abdâl, arif-i billah, kutup ve gavs olarak nitelendirilmiştir. Tasavvufta Horasan ekolünün temsil ettiği sekr anlayışından ziyade Bağdat ekolünün temsil ettiği sahv anlayışını

benimsemiştir. Ölçsüz sözlerden sakınmış, bu bağlamda Ahmed Gazzâlî'yi eleştirmiştir. Hallâc'ın (ö. 309/922) "Ene'l-Hakk" sözünü de eğer marifeti gerçekten bilseydi "Ene't-Türab" derdi diyerek eleştirir. Fakat o, sekre ya da vecde değil bunların dışarı yansıtılmasına tepkilidir. (s. 117)

Eserin bu son bölümünde Hemedânî'nin çeşitli tasavvufî konulardaki görüşleri ele alınmıştır. Abdülhâlik Gucdüvânî, Kelimât-ı Kudsiyye ismi verilen esasları onun hayatından ilham alarak ortaya koymuştur. Ona göre dinî ve tasavvufî yaşayışta şeriata ve sünnete bağlılık esastır. Talebesine "İki kapıyı kapat, iki kapıyı aç. Şeyhlik kapısını kapat, hizmet kapısını aç; halvet kapısını kapat, sohbet kapısını aç." diye öğüt vererek mühim olanın uzlet değil sohbet olduğunu vurgulamıştır. Hemedânî, Horasan kültüründen beslendiği için helal kazanç ve helal lokmaya ihtimam göstermiştir. Nitekim seyr u sülûkta temel olan dört husustan birini lokma ve hırkanın helalliği olarak saymış; diğerlerini ise riyazet, mücâhede ve zikir olarak sıralamıştır. Sülûku zâhir ve bâtın diye ikiye ayıran Hemedânî'ye göre sülûk-i zâhir ibadetleri, sülûk-i bâtın da kalp temizliğini içerir. Allah yolunda seyr u sülûk edenin akıl değil kalp olduğunu söylemektedir. Kalp ise tek yöne ait sevgiyi barındırabilirken, zıt yönde sevgileri kabul etmez. İslam, iman ve ihsanı yıldız, ay ve güneşe benzetir. Buna göre İslam mertebesindeki fiilî ameller yıldız, iman mertebesindeki kalbî ameller ay, ihsan mertebesinde Allah'ı müşahede ise güneş gibidir. (ss. 123-169)

Eserde belirtildiğine göre kaynaklarda Hemedânî'nin ilk başta cehrî, daha sonra hafî zikir yaptığı ifade edilir. Ona göre zikre hakikaten nail olabilenlere velilik derecesi verilir. Latîfeleri ise kalp, sır ve ruh olarak sıralar. Semâ'ı Hakk'a sefer ve Hakk'ın latîfelerinden biri olarak görmektedir. Kerameti hak olarak görmüş ve kendisinden kerametler nakledilmiştir. Kulun duyu ve uzuvlarını haramdan uzak tutması sonucu ulaşacağı makamı cem', helal olana zaruret fazlası meylin sonucu varacağı yeri de tefrika olarak yorumlar. Yazarın ifadesine göre tasavvufun tartışmalı konularından biri olan vahdet-i vücûd konusunda ise kendisinin net bir görüşünden bahsedilememektedir. Fakat bazı deliller onun vahdet-i vücûda meyilli olduğunu göstermektedir.

Sonuç kısmıyla noktalanmış eser Yusûf Hemedânî'yi derli toplu tanıtan özgün ve özlü bir çalışmadır. Hemedânî daha evvel akademik anlamda müstakil ve detaylı şekilde ele alınmadığından ötürü alandaki boşluğu doldurmuştur. Eser, bizzat kendisi ve sunduğu kaynakçasıyla gerek tasavvuf gerek diğer İslamî ilimlerle ilgilenen araştırmacıların istifadesine sunulmuştur.